

Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւմտեան Թեմ
Western Diocese of the Armenian Church of North America

**ԻՆՉՈ՛Ւ ԵՆՔ
ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ
ՄՈՄ ՎԱՌՈՒՄ**

**WHY DO WE LIGHT
A CANDLE
IN THE CHURCH?**

Պատրաստեց՝
ԳԵՈՐԳ ՍԱՐԿԱԿՎԳ ԳԵՈՐԳԵԱՆ

Prepared by
DEACON GEVORK GEVORKIAN

ԵՐԵՒԱՆ 2023

Տպագրուած է «Red Point» ՍՊԸ-ի տպարանում:

Սոյն գրքոյկը կը հրատարակուի ազնիւ մեկենասութեամբ՝

ԱՆԱՀԻՏ, ԹՕՆԻ, ԼԻՍԱ ԹԻԲԻԲՆԵԱՆՆԵՐԻ

Ի յիշատակ իրենց սիրեցեալ ամուսնոյն եւ հոր

ԳՐԻԳՈՐ ՍԱՐԿԱԿԱԳ ԹԻԲԻԲՆԵԱՆԻ

This publication was made possible through the generous
contribution of

ANAHID, TONY, LISA TUTUNJIAN

In loving memory of their husband and father

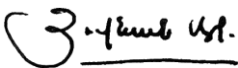
DEACON GRIGOR TUTUNJIAN

ՄՐՏԻ ԽՕՍՔ

Մեր Մայր Եկեղեցւոյ հաւատացելոց համար յիրաւի սպասուած աշխատութիւն մը պիտի ըլլայ «Ինչո՞ւ ենք եկեղեցում մոմ վառում» գրքոյկը, որ խնամքով պատրաստած եւ հրատարակութեան ներկայացուցած է Բարշ. Գեորգ Սրկ. Գեորգեանը: Ինչո՞ւ մոմ կը վառենք եկեղեցւոյ մէջ. այս հարցը իր զանազան դրսեւորումներով մշտապէս կ'արծարծուի եկեղեցի յանախողներու մօտ, եւ հոգեւոր սպասաւորը պարտականութիւն ունի լուսաբանելու անոր հոգեւոր հայեցակէտը՝ սկսելով սուրբգրային պատգամով. «Քու խօսքդ ճրագ է իմ ոտքերուս...» (Սաղմ. 118):

Կասկած չկայ, որ գրքոյկի էջերուն մէջ ներկայացուած բացատրականները պիտի գրաւեն ընթերցողի ուշադրութիւնը, բազմաթիւ հարցականներ փարատեն, եւ նիւթերու ընթերցումը եւ ծանօթացումը շատ օգտակար պիտի ըլլայ մեր հաւատացեալներուն՝ զանոնք լուսաւորելու, «Քրիստոսի Լոյսին մէջ» քալելու տեսակէտէն:

Օրհնութեամբ՝

Յովնան Արք.

Տ. Յովնան Արք. Տէրտէրեան
Առաջնորդ Հիւսիսային Ամերիկայի
Արեւմտեան Թեմի

Մայիս, 2023

ԻՆՉՈՒՒՆ ԵՆՔ ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ ՄՈՍ ՎԱՌՈՒՄ

Եկեղեցում մոմ վառելու ծիսական սովորոյթը մեզ է հասել դեռեւս Եկեղեցու կազմաւորման նախնական շրջանից: Մոմավառութեան ծագումը դեռեւս Յին Կտակարանի ժամանակներից է: Այն ժամանակ նաւթի եւ ձիթապտղի նոր ճգմած մաքուր ձիթափղ էին վառում տաճարում, **«որպէսզի մշտավառ ճրագ լինի վկայութեան խորանում»** (Ելք 27, 21: 40, 23-24):

Յին Կտակարանում, երբ երկրի վրայ կառուցուեց Աստծու առաջին տաճարը, արարողութիւնները տեղի էին ունենում կանթեղներով, աշտանակներով կամ ճրագամաններով: Աստուած Մովսէսին պատուիրեց. **«Իսրայէլի որդիներին պատուիրի՛ր, որ լուսաւորութեան համար ձիթապտղի նոր ճգմած մաքուր ձիթափղ բերեն քեզ, որպէսզի կանթեղը միշտ վառ մնայ վկայութեան խորանի մէջ, վարագոյրի դրսի կողմը: Ահարոնն ու նրա որդիները երեկոյից մինչեւ առաւօտ այն տեւապէս թող վառ պահեն Տիրոջ առաջ: Դա յաւիտենական օրէնք թող լինի ձեզ համար ձեր սերունդների մէջ: Տիրոջ առաջ, սուրբ աշտանակի վրայ մինչեւ առաւօտ վա՛ռ պահեցէք կանթեղները»** (Դեւտ. 24, 2-4).

Լոյսի թեման անցնում է ողջ Աստուածաշնչով, եւ Յին Կտակարանի պաշտամունքի հէնց սկզբից յատուկ պատրաստուած ճրագները դառնում են խորանի, իսկ ակեղի ուշ՝ Երուսաղէմի տաճարի համար անհրաժեշտ պատկանելիութիւնը: Աստուած Ինքն էր կարգել խորանի վրայ տեղադրուած աշտանակները. **«Ներս կը տանես աշտանակը, դրա վրայ կը դնես նրա ճրագամանները...**

Աշտանակը դրեց վկայութեան խորանի մէջ, սեղանի դիմաց, խորանի հարաւային կողմից: Երազամանները դրեց դրա վրայ, Տիրոջ առաջ, ինչպէս Տէրն էր հրամայել Մովսէսին» (Ելք 40, 5.23-24): **«Նրանք Տիրոջ համար վառում են ոսկէ աշտանակներն ու ճրագները, որ երեկոները լուսաւորեն»** (Բ. Մնաց. 13, 11):

Հին Կտակարանի բոլոր խորհրդանշները մատնանշում էին Յիսուսին: Հետեւելով Հին Կտակարանի տաճարի օրինակին՝ մոմավառութիւնն անկասկած ներառուեց Նոր Կտակարանի Եկեղեցում: Կանթեղներն ու մոմերը վառուում են Եկեղեցու բոլոր արարողութիւնների ժամանակ: Պօղոս առաքեալն ընդգծում է դրա սրբութիւնը. **«Առաջին խորանը պատրաստուեց այսպէս. նրա մէջ կային աշտանակը, սեղանը եւ առաջաւորութեան հացը. այս մասը կոչւում է Սրբութիւն»** (Եբր. 9, 2):

«Գործք Առաքելոցի» մէջ նշուում են առաքեալների ժամանակաշրջանում Եկեղեցում լապտերներ վառելու մասին: Այսպէս, Տրովադայի վերնատանը, որտեղ Քրիստոսի հետեւորդները հաւաքուում էին կիրակի օրը՝ հացը կտրելու, այսինքն՝ Սուրբ Պատարագ մատուցելու համար, բազմաթիւ լապտերներ կային. **«Եւ այն վերնատանը, ուր հաւաքուած էինք, բազում լապտերներ կային»** (Գործք 20, 8): Լապտերների մեծ թուի մասին այս յիշատակումը նշանակում է, որ դրանք օգտագործուել են ոչ թէ պարզապէս լուսաւորութեան, այլ իրենց հոգեւոր նշանակութեան համար:

Նոր Կտակարանի ծիսակատարութիւնը աստիճանաբար ձեւաւորուեց Եկեղեցում: Եկեղեցու կանոնադրութիւնն ամրագրեց լապտերների (այդ թւում՝ մոմերի) գործածութիւնը Սուրբ Պատարագի եւ օրուայ ժամակարգերի այլ արարողութիւնների ընթացքում:

Եկեղեցու Հայրերն անդրադարձել են մոմավառութեան հոգեւոր նշանակութեանը: Վաղբրիստոնէական նշանաւոր աստուածաբան Տերտուղիանոսը գրում է. «Մենք երբէք չենք մատուցում երկրպագութիւն առանց լապտերների: Բայց մենք դրանք օգտագործում ենք ոչ միայն գիշերուայ խաւարը ցրելու համար, այլեւ օրուայ լոյսի ներքոյ Սուրբ Պատարագ մատուցելու ժամանակ. որպէսզի սրա միջոցով պատկերացնենք Քրիստոսին՝ Անստեղծ Լոյսը, առանց որի մենք Նոյնիսկ օրուայ կեսին կը թափառէինք խաւարի մէջ» (Works, 3rd ed., Kiev, 1915, p.76.):

Երանելի Հերոնիմը 4-րդ դարում գրում է. «Բոլոր արեւելեան եկեղեցիներում մոմեր են վառւում Նոյնիսկ ցերեկային ժամերին, երբ պէտք է կարդալ Աւետարանը, իրականում ոչ թէ խաւարը ցրելու համար, այլ որպէս ուրախութեան նշան... լոյս՝ զգալու այն Լոյսը, որի մասին մենք կարդում ենք Սաղմոսներում. **«Քո խօսքը ճրագ է իմ ոտքերի համար, եւ լուսաւորում է իմ շաւիղները»** (Սաղմ. 118, 105)» (Works, part IV, 2nd ed., Kiev, 1900, pp.301-302):

Ի պատասխան հերձուածողների մեղադրանքներին, ովքեր ուղղադաւաններին նախատում էին ցերեկային ժամերին եկեղեցում մոմ վառելու համար, սուրբը նաեւ ասում էր. «Արեւելեան բոլոր եկեղեցիներում Աւետարանի ընթերցման ժամանակ մոմեր են վառւում ոչ միայն լոյսն սփռելու եւ մռայլութիւնը ցրելու համար, այլեւ հոշակելու անձնական ուրախութիւնը»:

Վառուած մոմերը, ջահերն ու կանթեղները Հայ եկեղեցում խորհրդանշական եւ հոգեւոր յատուկ նշանակութիւն ունեն: Մոմավարութիւնը քրիստոնէական բարեպաշտական սովորութիւն է: Այն տոգորուած է խորը իմաստով եւ անօտարելի է եկեղեցու աստուածային արարողութիւններից եւ բարեպաշտութիւնից: Բացի

այդ, իւրաքանչիւր քրիստոնեայի կողմից իր վառած մոմի համար տրուած փոքրիկ զոհաբերութիւնը իրականօգուտ է բերում Եկեղեցուն:

Մոմ վառելով իւրաքանչիւր քրիստոնեայ աւելի սերտ կապի մեջ է մտնում Եկեղեցու հետ՝ աւելի գործնականօրէն մասնակցելով արարողութեանը եւ անտեսանելիօրէն ջերմացնելով իր հոգին մոմի տեսանելի լոյսով: Մենք պէտք է հասկանանք, որ մարդու անմահ հոգին բնակւում է մարդու մահկանացու մարմնում: Ամահ հոգին չի կարող անտարբեր լինել մարմնի կողմից կատարուող բարեպաշտ գործողութիւնների նկատմամբ: Ինչպէս մարմինն է խոնարհւում, այնպէս էլ հոգին է խոնարհւում նրա հետ եւ դառնում հնազանդ: Որպէս մարդ արարած, մենք պէտք է տեսնենք, զգանք եւ լսենք զանգերի ղողանջը, խունկի բուրմունքը. եւ իւրաքանչիւր սրբապատկերից Փրկիչն Ինքը, Աստուածամայրը եւ բոլոր սուրբերը խորհրդաւոր կերպով նայում են մեզ, եւ մենք նայում ենք նրանց սուրբ պատկերներին, ինչպէս երկու աշխարհներ դեմ առ դեմ՝ Աստծու Արքայութեան բնակիչները եւ մենք՝ մեղաւորներս: Հետեւաբար, մարդը որպէս մարմնաւոր արարած, յաճախ կարիք ունի իր կրօնական զգացմունքներն արտայայտելու նաեւ ֆիզիկական ինչ-որ գործողութեամբ: Եւ ահա այդ արտայայտման ձեւերից մէկն էլ Եկեղեցում մոմավառութիւնն է, ինչպէս օրինակ, Սուրբ Գիրք կամ խաչը համբուրելը, խաչակնքուելը եւ այլն: Սակայն այստեղ կարելոր է ոչ թէ գործողութեան ձեւային կողմը, այլ թէ մարդ ինչ է զգում այն կատարելով:

Այսպիսով, Եկեղեցու բոլոր արարողութիւնների ժամանակ վառւում են մոմեր ու ճրագներ, որոնք բոլորն էլ ունեն բազմազան հոգեւոր եւ խորհրդանշական իմաստներ, **«որովհետեւ Աստուած է, որ ասաց. «Խաւարից թող**

լոյս ծագի». **Եւ նա ծագեցրեց մեր սրտերում Աստծու փառքի գիտութեան լոյսը, որը ճառագայթում է Յիսուս Քրիստոսի դէմքից»** (Բ. Կորնթ. 4, 6):

Արդ տեսնենք, թէ որո՞նք են Եկեղեցում մոմավառութեան հոգեւոր եւ խորհրդանշանային իմաստները.

❖ Եկեղեցում մեծ կարեւորութիւն ունի լոյսի խորհրդաբանութիւնը: Նախ՝ մովը, ճրագը, լապտերը, կանթեղը առաջին հերթին, Աստծու ներկայութեան խորհրդանիշն է: **«Դ՛՛՛՛՛ Ես իմ ճրագը, ՏԷ՛՛՛՛՛ Եւ Դ՛՛՛՛՛ Ես լուսաւորելու իմ խաւարը»** (Բ. Թագ. 22, 29): Յոբն ասում էր. **«Լուսաւոր էր նրա ճրագը իմ գլխի վերեւ, երբ Նրա լոյսով էի ընթանում խաւարի միջով»** (Յոբ. 29, 3): Լոյսի բաժանումը խաւարից արարչագործութեան առաջին գործողութիւններից էր:

Սրբերը շատ էին խօսում Եկեղեցու մէջ մոմավառութեան խորհրդանշական նշանակութեան մասին: Եկեղեցու աւանդոյթի համաձայն, լոյսը խորհրդանշում է Քրիստոսին. **«Ես եմ աշխարհի լոյսը. ով իմ յետեւից է գալիս, խաւարի միջով չի քայլի, այլ կ'ընդունի կենաց լոյսը»** (Յովհ. 8, 12): Տէրն աշխարհի Լոյսն է, եւ առանց Քրիստոսի մենք թափառում ենք խաւարի մէջ նոյնիսկ օրուայ լոյսի ներքոյ: Ժամանակների վերջում, երբ փրկութեան պատմութիւնն աւարտուի, Աստուած Ինքն է լինելու Լոյսը նոր ստեղծագործութեան: **«Եւ քաղաքին պէտք չէին արեգակ ու լուսին, որպէսզի լուսաւորեն այն. քանզի Աստծու փառքն էր լուսաւորում քաղաքը ամեն ժամ, եւ Գառը ճրագ էր նրա մէջ»** (Յայտ. 21, 23):

Վառուող մովի լոյսը խորհրդանշում է նաեւ Սուրբ Երրորդութիւնը. «Աստուած յԱստուծոյ, Լոյս ի Լոյս...» (Nicene Creed): «Լոյս, երեակ եւ անբաժանելի Սուրբ

Երրորդութիւն...» (Լոյս, Արարիչ Լուսոյ, Արեւագալի Ժամերգութիւն):

❖ Վառուող լոյսը սահմանում է կեանքը: Արարչագործութեան պատմութեան մէջ Աստուած ասաց **«Թող լինի լոյս»** (Ծննդ. 1, 3): Կեանքն սկսուեց Նրա լոյսով: Վառուող մոմը ներկայացնում է հաւատացեալի ողջ կեանքը՝ ծնունդից մինչեւ մահ: Նաեւ ներկայացնում է Աստծու հանդէպ սիրոյ եւ նուիրուածութեան ներքին բոցը: Քրիստոնեան պետք է մոմի պէս վառուի Աստծու առջեւ, եւ Նրա ողջ եութիւնը պետք է աստիճանաբար այրուի աստուածային սիրոյ բոցով եւ այդպիսով նշանաւորի իր երկրային կեանքի ավարտը: Մոմավառութիւնը հաւատացեալին ջերմութիւն է տալիս: Եւ այստեղ կրկին կայ երկկողմանի վերաբանութիւն: Սա է՛լ Արարչի սիրոյ ջերմութիւնն է Իր արարչութեան հանդէպ, է՛լ Նրան ուղղուած մեր աղօթքի ջերմութիւնը: Մոմը փափուկ նիւթ է, որ խորհրդանշում է Աստծու կամքին մեր ենթարկուածութիւնն ու հնազանդութիւնը եւ յանուն Նրա կեանքը փոխելու մեր պատրաստակամութիւնը: Այրուելով՝ մոմը վերածւում է կրակի, եւ Աստուածային սիրոյ լոյսի ու ջերմութեան ազդեցութեամբ մենք կարող ենք հասնել բոլորովին նոր անբացատրելի վիճակի՝ սրբութեան:

❖ Եկեղեցու մոմերը, ճրագներն ու լապտերները պայծառ լոյսի աղբիւր են: Լոյսի թեման անցնում է ողջ Աստուածաշնչով, եւ Հին Կտակարանի պաշտամունքի հէնց սկզբից յատուկ պատրաստուած ճրագները դառնում են խորանի, իսկ ակելի ուշ՝ Երուսաղէմի տաճարի համար անհրաժեշտ պատկանելիութիւնը: Բացի իրենց գործնական նպատակից, Եկեղեցու մոմերը, ճրագներն ու լապտերները խորհրդանշում են հաւատացեալի հոգեւոր բարձունքը, որի շնորհիւ հաւատքի լոյսը շողում է ողջ աշխարհի վրայ: Լոյսի բաժանումը խաւարից

արարչագործութեան առաջին գործողութիւններից էր: Ժամանակների վերջում, երբ փրկութեան պատմութիւնն աւարտուի, Աստուած Ինքը կը լինի Լոյսը Նոր ստեղծագործութեան (տե՛ս Յայտ. 21, 23): Ինչպէս մոմերն այրուելով լուսաւորում են շրջապատը, այնպէս էլ քրիստոնեան, առաջնորդուելով Յիսուսի պատգամով՝ **«Դո՛ւք էք աշխարհի լոյսը»** (Մատթ. 5, 14) ձգտում է ճշմարիտ, քրիստոնեականացել կեանք ապրելով լուսաւորել իր շրջապատը. **«Մի քաղաք, որ լեռան վրայ է կանգնած, չի կարող թաքնուել: Եւ ճրագ վառելով կայսայի տակ չեն դնում, այլ՝ աշտանակի վրայ, եւ նա լոյս է տալիս բոլոր նրանց, որ տան մէջ են: Թող այդպէս փայլի ձեր լոյսը մարդկանց առաջ, որպէսզի տեսնեն ձեր բարի գործերն ու փառաւորեն ձեր Յօրը, որ երկնքում է»** (Մատթ. 5, 15-16):

Աշխարհում լոյսը կարող է լինել շատ փոքր, որքան հեռաւոր աստղի փայլն է կամ էլ այնքան պայծառ, ինչպէս մեծ խարոյկն է: Յիշենք, որ ամէն անգամ, երբ մենք լոյս ենք բերում, խաւարը նուագում է եւ լոյսը տարածւում ամենուրեք: **«Ոչ ոք ճրագ վառելով ծածուկ տեղ չի դնի, այլ կը դնի աշտանակի վրայ, որպէսզի մտնողը լոյս տեսնի»** (Դուկ. 11, 31. Մարկ. 4, 21-23. Մատթ. 5, 15): Քրիստոնեաները Քրիստոսի լոյսն են թանկագին, եւ իհարկէ, պաշտպանութեան կարիք ունեն, ինչպէս մոմն է լապտերի մէջ պաշտպանուած, համարձակ եւ անկասելի է: **«Մարդու հոգին Տիրոջ լոյսն է, որը քննում է սրտի շտեմարանները»** (Առակ. 20, 27): Մենք լոյսի փոքրիկ նշաններն ենք՝ սիրոյ, յոյսի, ուրախութեան եւ երախտագիտութեան այդ փոքրիկ ճառագայթները, որոնք ուղարկուել են աշխարհ՝ բարիք գործելու եւ աշխարհին յիշեցնելու Իմանալի Լոյսի մասին: Մոմավառութիւնը յիշեցնում է Չմարող Լոյսը, որը երկնքի Արքայութեան մէջ

ուրախացնում է Աստծուն հաճոյացած արդարների հոգիները:

❖ Եկեղեցին Աստծու տունն է եւ այնտեղ մոմ վառելով մենք լուսաւորում ենք Տիրոջ տաճարը, հաւատալով, որ Քրիստոս կեանքի եւ Իր կենդանի Լոյսով կը լուսաւորի մեր հոգու տաճարը, որպէսզի չլինենք երբէք խաւարի որդիներ, այլ Յիսուսի կամքով՝ Լոյսի որդիներ: Հաւատքն առանց խորհրդանշանների չի լինում, ինչպէս ադամական մեղքից մաքրուելու համար հարկաւոր է ջրի լուացում, ինչպէս մեղքերից ազատուելու համար հարկաւոր է Փրկչական Գառան գենումը, այնպէս էլ մոմը մեր Փրկչի Լոյսի խորհրդաւոր առկայութիւնն է արտաքին եւ ներքին կեանքից ներս:

❖ Եկեղեցում դրուած մոմերը հաւատացեալների՝ Աստծու հանդէպ սիրոյ եւ պաշտամունքի, Նրան մատուցած զոհաբերութեան եւ միեւնոյն ժամանակ հաւատացեալների ուրախութեան ու Եկեղեցու հոգեւոր յաղթանակի արտայայտութիւնն են: Մոմավառութիւնը յիշեցնում է Չմարող Լոյսը, որը երկնքի Արքայութեան մէջ ուրախացնում է Աստծուն հաճոյացած արդարների հոգիները:

❖ Վառուած մոմը խորհրդանշում է Աստծու փառքի գիտութեան ծագումը հաւատացեալների սրտերում, **«որովհետեւ Աստուած է, որ ասաց. «Խաւարից թող լոյս ծագի».** **Եւ նա ծագեցրեց մեր սրտերում Աստծու փառքի գիտութեան լոյսը, որը ճառագայթում է Յիսուս քրիստոսի դէմքից»** (Բ. Կորնթ. 4, 6):

❖ Խորանի վրայ կանոնաւոր կերպով դասաւորուած աշտանակներն ու մոմերը խորհրդանշում են լուսեղէն ամպի մէջ երեւացող հրեղէն կառքը եւ հրեղէն ձիերը, որ Եղիա մարգարէին երկինք են բարձրացնում (տե՛ս Դ. Թագ. 2, 11):

❖ Խորանի վրայ վառուող մոմերի հուըը նաեւ ունի աշխարհի վերջում կրակի միջոցով դատաստանը կատարուելու եւ չարը պատժելու խորհուրդը, ինչպէս օրինակ, Եղիա մարգարէն երկնքից կրակ բերեց եւ ոչնչացրեց իրեն ձերբակալելու եկած երկու յիսնապետերին եւ նրանց յիսուն զինուորներին (տե՛ս Դ. Թագ. 1, 1-11):

❖ Եկեղեցում վառուող մոմի լոյսն ու կրակը ներկայացնում են Աստծու ներկայութիւնն ու զօրութիւնը, որը նման է հրեղէն սիւնին, որն առաջնորդում էր Իսրայէլի զաւակներին (տե՛ս Ելք 13, 21):

❖ Եկեղեցում աշտանակների վրայ վառուող մոմերը խորհրդանշում են փշի թուփը, որը վառուում էր, բայց չէր այրուում, եւ որի մէջ Աստուած երեւաց Մովսէսին (տե՛ս Ելք 3, 1-15): Անկէզ թուփը յատկապէս նախատիպն էր Աստուածամօր:

❖ Բոցակէզ մոմը աստուածային լոյսի մէջ մարդու ներգրաւուածութեան խորհրդանիշն է, եւ վկայում է մարդու հաւատքի, աստուածային լոյսին նրա պատկանելիութեան մասին: Մոմը՝ լինելով մաքուր, փափուկ, նուրբ, հաճելի բուրմուկ արծակող՝ այն քրիստոնեական հոգու խորհրդանիշն է, մեղքերից մաքրուած, սուրբ Աստուածային կամքին ենթարկուող եւ հոգեպէս բուրաւետ առաքինութիւններով զարդարուած: **«Արդարի լոյսը պիտի վառ լինի յարածամ, բայց ամբարիշտների լոյսը պիտի հանգչի»** (Առակ. 13, 9):

❖ Վառուող մոմը ներկայացնում է աղօթողին: Մոմի լոյսը խորհրդանշում է առ Աստուած պայծառ, ուրախ, ջերմ ու սրտաբուխ աղօթքը: Եկեղեցում վառուող մոմի բոցը՝ Տիրոջ, Աստուածածնի, Աստծու սուրբերի առջեւ վառուող աղօթքի եւ աղօթողի խորհրդանիշն է: Ցանկացած դիրքում մոմի բոցը բարձրանում է, ճիշդ

այնպես, ինչպես մեր աղօթքները շտապում են դեպի Աստուած: Վառուող մոմը կարող է լինել մեր քերական խնդրանքի կամ շնորհակալութեան արտայայտութիւնը: Վառուած մոմը խորհրդանշում է աղօթքի մատուցումը, որտեղ մենք ներկայացնում ենք մեր խնդրանքները Տիրոջը եւ խնդրում ենք սրբերին բարեխօսել մեզ համար: Կրակը միշտ վեր է բարձրանում, անկախ նրանից, թէ ինչպես է մոմը թեքուած: Ուստի մարդը, կեանքի ցանկացած հանգամանքներում, պետք է իր աղօթքի կոչը, մտքերն ու զգացմունքները դարձնի առ Աստուած: Աստուածապաշտութեան ժամանակ վառուող մոմի բոցը նշանակում է, որ աղօթողների սրտերը բոցավառուում են Աստծու հանդէպ սիրուց: Որքան շատ է լոյսը, այնքան ակեյի շատ է ուրախութիւնը: Ուստի, որքան հանդիսաւոր է եկեղեցական տօնը, այնքան շատ են վառուում մոմերը տաճարում:

❖ Մոմավառութիւնը ստեղծում է խորհրդաւոր եւ տպաւորիչ տեսարան: Սուրբերի պատկերների առջեւ վառուող բազմաթիւ մոմերը կարծես Աստծու առջեւ կանգնած հաւատացեալների հոգիները լինեն, որոնք վառուում են աստուածային սիրով՝ մոմի բոցի պէս միշտ դեպի վեր ձգտելով լուսաւոր խորհուրդներով:

❖ Վարուող մոմը ներկայացնում է Աստծու ընկերակցութեան մէջ մնալու մեր ցանկութիւնը, երբ մենք կատարում ենք մեր ամենօրեայ քրիստոնէական պարտականութիւնները թէ՛ եկեղեցում, թէ՛ տանը եւ թէ՛ աշխատավայրում: Քրիստոս՝ Լոյսի Աղբիւրը, գալիս է մեզ մօտ եւ միշտ ներկայ է լինում մեզ զօրացնելու, խրատելու, ոգեշնչելու եւ յոյս տալու:

❖ Մոմի բոցակէզ կրակը խորհրդանշում է յաւերժութիւնը: Քրիստոսի Լոյսը երբեք չի մարի, քանի դեռ մենք ապրում ենք հաւատքով, առանց կասկածի

ստուերի, որ խաւարը երբեւէ կը յաղթի մեզ: Երուսաղէմի պատրիարք սբ. Սոֆրոնիոսը 7-րդ դարում գրել է. «Աշտանակները եւ մոմերը ներկայացնում են Յաւերժական Լոյսը, ինչպէս նաեւ այն լոյսը, որը արտացոլում է արդարներից» (Writings of the Holy Fathers, St. Petersburg, 1855, Vol. I, p.270):

❖ Իւղակիր կանանց օրինակով մենք վառում ենք լոյսի ճրագը, որպէսզի եւս մէկ անգամ ականատես լինենք Յիսուսի Յարութեանը եւ Նրա փառքը արտացոլենք մեր կեանքում: Մենք լուսաւորում ենք յոյսով եւ յարութեան լոյսով, որի համար ապրում ենք՝ մեր կեանքը պսակելով յարութեան նոր կեանքով: Քրիստոսի Յարութիւնը լոյսն է, որ մխիթարում է մեզ եւ առաջնորդում մեզ մեր բոլոր փորձութիւնների ու դժուարութիւնների միջով: Ծիսական արարողութիւնների ժամանակ քահանայի կամ Աւետարան ընթերցող սարկաւազի երկու կողմում կանգնում են երկու մոմակիրներ, որոնք խորհրդանշում են Յիսուսի Յարութիւնը աւետող երկու լուսաւոր հրեշտակներին. **«Եւ տեսաւ երկու հրեշտակներ՝ սպիտակների մէջ, որոնք նստել էին՝ մէկը՝ սնարին, եւ միւսը՝ ոտքերի մօտ, այնտեղ, ուր Յիսուսի մարմինն էր եղել»** (Յովհ. 20, 12): Սա յիշեցնում է մեզ հետեւեալ սաղմոսները. **«Ըո խօսքը ճրագ է իմ ոտքերի համար եւ լուսաւորում է իմ շաւիղները»** (Սաղմ. 118, 105): **«Տիրոջ պատուիրանները լոյս են ու լոյս են տալիս աչքերին»** (Սաղմ. 18, 9):

❖ Մոմավառութիւնը խորհրդանշում է մոմ վառողների մաքրութիւնն ու անմեղութիւնը: Մոմը վառում է՝ որպէս նշան ապաշխարութեան, հաստատակամութեան, հաւատարմութեան եւ Աստծուն հնազանդուելու շարունակական պատրաստակամութեան: Մենք պետք է մերժենք ու հեռու մնանք մեղքի խաւարից, որովհետեւ, այտեղ, որտեղ մեղքի խաւարն է տարածուում, այնտեղ

մարում է Քրիստոսի հաւատքի ու սիրոյ կրակը: Մեղքի եւ տգիտութեան մեջ գտնուող մարդկանց կեանքը մթնշաղ է: Ուստի, մոմավառութիւնը խորհրդանիշն է այն բանի, որ մարդը մոմի պէս այրուելով՝ զոջում է իր մեղքերի համար եւ պատրաստ է հնազանդուել Աստծուն:

❖ Մոմավառութիւնը Ս. Ծննդեան ու Ս. Չատկի ճրագալոյցի խորհուրդն ունի: Որպէսզի ճրագալոյցը վերագտնի իր իմաստը մեր կեանքում, պէտք է վերարծարծենք Քրիստոսի հաւատքի ու սիրոյ կրակը մեր սրտում: Մոմավառութեամբ մենք յայտարարում ենք, որ ինչպէս Բեթղեհեմեան աստղի լոյսը մոգերին առաջնորդեց դէպի ճշմարիտ Լոյսը՝ Մանուկ Յիսուսը, այդպէս էլ թող մեզ առաջնորդի դէպի աշխարհի Փրկիչը: Իր լոյսի փայլով մոմը բշում է շուրջը գտնուող խաւարը: Յիսուս մանկան Ծննդեամբ ցրեց մեղքի ու տգիտութեան խաւարը: Մոմավառութիւնը խորհրդանշում է մեր սրտի լոյսն ու քերմութիւնն առ Աստուած: Մոմի այրումը կամ մոմը կրակի վերածելը, նշանակում է աստուածացում: Նշանակում է՝ կրակի գործողութեամբ եւ Աստուածային սիրոյ եւ շնորհի քերմութեամբ երկրային մարդու փոխակերպումը նոր արարածի: Մոմի կրակը խորհրդանշում է այն աստուածային լոյսը, որը Յիսուս բերեց աշխարհ: 3-4-րդ դարերի Եկեղեցական գործիչ եւ պատմիչ Եւսեբիոս Կեսարացին արձանագրում է. «Չատիկի տօնակատարութեան ժամանակ հաւատացեալների կողմից այնպիսի քանակութեամբ մոմ է վառում, որ գիշերն ինքնին ցերեկ էր դառնում: Կային մոմեր, որոնց չափսերը իրական սիւների տեսք ունէին» (https://www.tertullian.org/fathers/eusebius_on_easter.htm):

Ս. Ծննդեան եւ Ս. Չատկի ճրագալոյցին ներկայ եղող իւրաքանչիւր հաւատացեալի վառած մոմ է տրւում, որ իր հետ տուն տանի: Այն պիտի յիշեցնի իրեն՝ իր հաւատքի

կրակը վառ պահելու անհրաժեշտութիւնը: Միաժամանակ, մոմը վառելով, խոստովանում ենք, թէ մենք Քրիստոսով լուսաւորուած անձեր ենք, եւ ընդունում ենք Քրիստոսին ոչ միայն իբրեւ լոյսը աշխարհի, այլեւ՝ լոյսը մեր կեանքի:

❖ Մոմեր դրում են առողջութեան եւ խաղաղութեան համար: «Յոգեհանգստի համար» մոմը դրում է՝ հարգելու այլ աշխարհ մեկնած ննջեցեալի բարի յիշատակը: «Առողջութեան համար» մոմեր են դրում տարբեր առիթներով՝ ի նշան երախտագիտութեան ինչոր բանի համար, օգնելու դժուար որոշում կայացնելիս, լուրջ ճանապարհորդութիւնից առաջ, վտանգների ենթարկուելու պարագաներին, եւ այլն: Մոմերը վառւում են սրբավայրերում խորանի վրայ՝ նշանակելու Տիրոջ ներկայութիւնը Ս. Հաղորդութեան ժամանակ եւ հաւատացեալների կողմից ակնածանքի ու մեծարանքի կոչ անելու համար: Վառուող մոմը տեսանելի նշան է, որն արտայայտում է բուռն սեր, բարի կամք նրա հանդէպ, ում համար մոմը դրում է: Իսկ եթէ չկայ այս սերն ու բարի կամքը, ուրեմն մոմերը իմաստ չունեն, նուիրատուութիւնն իզուր է: Հետեւաբար, անհնար է մոմ դնել ձեւականօրէն եւ սառը սրտով: Արտաքին գործողութիւնը պէտք է ուղեկցուի աղօթքով, թէկուզ ձեր իսկ ամենապարզ խօսքերով: Չի կարելի սառը սրտով մոմ վառել, զուտ որպէս ձեւականութիւն:

❖ Մեր վառած մոմերը Նրա աստուածային շքեղութեան նշանն են, Ով գալիս է չարի մուկ ստուերները վտարելու եւ Իր յաւերժական լոյսի փայլով ողջ տիեզերքը շողալու: Վառուող մոմի հուրը խորհրդանշում է Քրիստոսի երկրորդ գալստեան ժամանակ այն հուրը, որ պիտի գնա Տիրոջ առջեւից, որպէսզի լուսաւորի սրբերին եւ բարեպաշտներին, իսկ չարերին ու անհաւատներին

սատանայի հետ յաւիտենական հրի դատապարտի: Մեր մոմերը ցոյց են տալիս, թէ որքան պայծառ պէտք է լինի մեր հոգին, երբ գնում ենք Քրիստոսին ընդառաջ:

❖ Տեառնընդառաջի նախատօնակի արարողութեան աւարտին կատարում է հանդիսաւոր Անդաստանի արարողութիւն, որի ընթացքում օրհնում են աշխարհի չորս ծագերը: Անդաստանին հաջորդում է մոմերի օրհնութեան արարողութիւնը: Եկեղեցու կանթեղներից վերցուած կրակով եկեղեցիների բակերում վառում են խարոյկներ՝ իբրեւ Քրիստոսի լոյսի խորհրդանիշ: Ըստ Սբ. Գրիգոր Տաթեւացու՝ կրակն ունի հետեւեալ խորհուրդը. «Ինչպէս Տիրոջը տաճարին ընծայելու ժամանակ ժողովուրդը ջահելով եւ կանթեղներով ելաւ Նրան ընդառաջ, մենք էլ նոյն օրհնակով կրակ ու ջահ ենք վառում եւ Տիրոջ գալստեան նախատօնակը կատարում: Խարոյկի հուրը բորբոքելով՝ Աստծու սիրոյ հուրն ենք խնդրում: Հեթանոսներն Աստծու պատիւը կրակին Էին մատուցում, իսկ մենք կրակը, որպէս Քրիստոսի ծառայ, բերում ենք Նրան ծառայեցնելու» (<https://www.kantsasar.com/news/14860-2/>):

❖ Մոմավառութիւնն արտայայտում է մեր սիրոյ բոցը Տիրոջ, Աստուածամօր, հրեշտակների եւ սուրբերի հանդէպ: Մոմերը վառում են սուրբերի սրբապատկերների առջեւ՝ ցոյց տալով մեր նուիրուածութիւնն ու ակնածանքը Նրանց հանդէպ, ովքեր արժանի են մեր երկրպագութեանն ու երախտագիտութեանը: Սուրբերի պատկերների առջեւ վառուող մոմերը մեզ յիշեցնում են, որ սուրբերն իրենց ժամանակաշրջանում լոյս են եղել մարդկանց: Նրանք այրուել եւ սպառել են ինչպէս մոմը, որպէսզի մարդկանց լուսաւորեն: Հաւատացեալները մոմ վառում են. ոչ թէ պաշտելու մոմանիւթը, այլ այն, ինչ այն իսկապէս ներկայացնում է: Լա՛ւ է սրբապատկերների

առջեւ մոմ դնելը, սակայն աւելի լաւ է, եթէ Աստծուն եւ մերձաւորի հանդէպ ընծայենք սիրոյ կրակը: Լաւ է, որ երկուսն էլ միաժամանակ լինեն: Եթէ մարդ մոմ է դնում, բայց իր սրտում չկայ սեր Աստծու եւ մերձաւորի հանդէպ, ապա զուր է նրա ընծայութիւնը Աստծուն:

❖ Սրբապատկերների առաջ մոմերի համար տեղադրուած աւազատեղին, երկար ժամանակ մոմերը վառ պահելով, անհատական աղօթքը երկարածգում եւ զօրացնում է այլ հաւատացեալների աղօթքների հետ մեկտեղ: Դրանով ստեղծում է աղօթքի հաւաքական ոգի ամբողջ Եկեղեցու համար, որը քաջալերող, հարստացնող եւ զօրացնող է: Եկեղեցում վառուող մոմերի աւազատեղին նայելը կարող է բաւականին յուզիչ լինել, քանի որ նոյնիսկ երբ դուք աղօթում եւ հեռանում էք, ձեր աղօթքները մնում են Եկեղեցում, իսկ յետոյ միւսները կարող են աւելի ուշ աղօթել այդ մոմերի վրայ:

❖ Ինչպէս մոմն է մեռած եւ խաւար առանց հրի, նոյնպէս՝ **«Հաւատքն առանց գործերի մեռած է»** (Յակ. 2, 26): Ինչպէս մոմն ու հուրն առանց պատրոյգի չեն վառուում, նոյնպէս էլ հաւատքն ու գործն առանց սուրբ Նպատակի անպիտան են: Նա, ով ունի հաւատք եւ Աստծու սիրոյ համար բարին է գործում, նա է արժանի Աստծու Արքայութեան եւ մեղքերի թողութեան: Վառուող մոմը խորհրդանշում է մեր աղօթքն ու ողորմութիւնը, որը մեր ձեռքով ընծայում ենք Քրիստոսին: Այն նաեւ մեր անձի փրկութեան խորհրդանիշն է, որովհետեւ «մոմն ինքնին հուր է, մոմանիւթ եւ պատրոյգ, նոյնպէս եւ մեզ երեք բան է հարկաւոր փրկութեան համար: Նախ՝ ճշմարիտ հաւատք, որ խորհրդանշում է մոմանիւթը: Երկրորդ՝ բարի գործեր, որ խորհրդանշում է հուրը: Երրորդ՝ ճշմարիտ եւ սուրբ Նպատակ, որ խորհրդանշում է պատրոյգը, եւ այն, որ ամէն բարի գործ Աստծու սիրոյ

համար ենք անում եւ ոչ թէ ի ցոյց մարդկանց: Եւ ինչպէս վառուող մոմը տարբերում է հանգած մոմից, այդպէս Էլ՝ կենդանի հաւատը մեռած հաւատից, որովհետեւ վառուող մոմից լոյս է ելնում, իսկ հանգածից՝ դառը ծուխ: Այդպէս Էլ կենդանի հաւատքից ելնում է ճշմարտութեան լոյս՝ լուսաւորելով մարդկանց ճանապարհը» (<http://www.surbzoravor.am/post/view/momavarutyun>):

❖ Հարկ է յիշել, որ մոմավառութիւնը Եկեղեցու խորհուրդներից չէ, որոնք եօթն են՝ Մկրտութիւն, Դրոշմ, Ապաշխարութիւն, Հաղորդութիւն, Պսակ, Վերջին Օծում կամ Կարգ Հիւանդաց եւ Ձեռնադրութիւն: Հետեւաբար՝ եթէ տարուայ մեջ մենք մի քանի անգամ ենք մտնում Եկեղեցի, առատօրէն մոմ վառում ու դուրս գալիս՝ շարունակելով մեր աշխարհիկ կեանքը մինչեւ յաջորդ այդպիսի այցը, ապա հոգեւոր տեսանկիւնից նման մոմավառութիւնը չի կարող արժէք ունենալ: Շատերն են Եկեղեցի մտնում միայն «մոմ վառելու» համար: Մոմ վառելը լաւ է, բայց ոչ պարտադիր անհրաժեշտութիւն եւ այն ոչ մի դէպքում չի կարող փոխարինել Սուրբ Պատարագին, Սուրբ Հաղորդութեանը եւ այլ խորհուրդներին մասնակցութեանը: Մեր մասնակցութիւնը Սուրբ Պատարագին ամենակարեւորն է: Մոմավառութիւնը թէեւ հաւատքից բխող քայլ է, սակայն եթէ քրիստոնեան Եկեղեցում մոմ վառի, բայց աղօթք չանի, ապա այն նոյնն է, ինչ խուսկն առանց հոտի կամ աղն առանց համի: Մոմը չի՛ աղօթի մեզ համար եւ չի՛ փոխարինի մեր անձնական աղաչանքներն առ Աստուած: Ուստի չքաւարարուենք միայն մոմ վառելով, այլ մասնակցենք առաւել կարեւոր՝ Ս. Պատարագի, առաւօտեան եւ երեկոյեան ժամերգութիւնների:

❖ Մոմավառութիւնը համեստ հանգանակութեան մի տարբերակ է, որովհետեւ մոմի համար մեր տուած

գումարով Եկեղեցին հոգում է իր զանազան ծախսերը եւ գուցէ նաեւ բարեգործական ծրագրեր իրականացնում: Եկեղեցում մոմ գնելը փոքրիկ զոհաբերութիւն է Աստծո՛ւ՝ ըստ Եկեղեցի եկող իւրաքանչիւրի աշխատասիրութեան եւ կարողութեան: Թող մեր հոգեւոր ջանքերի եւ երկրային այս իւրատեսակ զոհաբերութեան միութիւնը ուրախութիւն բերի ե՛լ մեզ, ե՛լ Արարչին:

❖ Մոմի մեծութիւնը կամ քանակը ամենեւին Էլ աւելի գթառատութեան նշան չէ, որովհետեւ Տէրը նայում է մարդու սրտի միտումին ու տրամադրութեանը: Աստծուն հաճելի է մոմի տեսքով նիւթական օժանդակութիւնը, բայց Տիրոջ համար մոմ վառելուց առաւել կարեւոր է սրտի այրումը: Պետք է յիշել, որ հոգեւոր կեանքը պէտք չէ սահմանափակուի սրբապատկերների մօտ մոմեր դնելով: Քրիստոնեայի կեանքի նպատակն է ձեռք բերել Սուրբ Զոգու շնորհը ապաշխարութեան միջոցով կրքերից մաքրուելը՝ աղօթքի եւ պահեցողութեան միջոցով:

❖ Եթէ մոմը դնելու ազատ տեղ չկայ, ապա պէտք չէ մարել տեղադրուած այլ մոմերը՝ ձերը տեղադրելու համար: Դուք կարող էք մոմը տալ սպասաւորին եւ ինդրել այն աւելի ուշ վառել: Նաեւ պէտք չէ տխրել ու վրդովուել, եթէ մեծ տօների ժամանակ սպասաւորը հանգցնի ձեր մոմը, որպէսզի միւսը դնի, կամ եթէ չայրուած մոմը հանգցնի ծառայութեան աւարտին: Ձեր զոհաբերութիւնն արդէն ընդունուել է Ամենատես ու Ամենագետ Աստծու կողմից, իսկ մոմերը, անկասկած, մինչեւ վերջ աւելի ուշ կը վառուեն:

❖ Խօսելով այն մասին, թէ ինչպէս ճիշդ դնել մոմը, արժէ սկսել նրանից, որ դա պէտք չէ վառուի մեքենայաբար կամ ինքնաբերական, այլ գիտակցութեամբ եւ սրտում սիրոյ զգացումով, թէ ում առջեւ է այն դրում: Երբ մոմ էք գնում Եկեղեցում, այն դառնում է ձեր

կամաւոր զօհաբերութիւնը, ձեր հաւատքի եւ սիրոյ խորհրդանիշը: Հետեւաբար, մոմավառութիւնը ծառայութեան մի մասն է, դա մեր անձի ընծայումն է Տէր Աստծուն, եւ ինչպէս անարժան, անհանգիստ պահուածքով չի կարելի խախտել Եկեղեցու կարգը, այնպէս էլ չի կարելի խառնաշփոթ ստեղծել՝ մոմն ամբողջ տաճարով անցկացնելով պաշտամունքի ժամանակ:

❖ Մոմերը ցանկալի է գնել միայն այն Եկեղեցում, որտեղ դուք եկել էք աղօթելու: Պէտք չէ մոմ բերել Եկեղեցի՝ գնուած աշխարհիկ խանութներից: Մոմը չի աղօթում մեզ համար կամ մեր փոխարէն: Այն միայն յիշեցում է մեզ աղօթքի կեանքով վառուելու մասին, որ կատարուում է մեր սրտում: Այսօր մոմը, ինչպէս որ առաջ էր, տաճարը լուսաւորելու միջոց չէ: Այն փոքրիկ զօհաբերութեան մարմնացումն է, որ վառուում է Եկեղեցում: Հաւատացեալի համար Եկեղեցում գնուած մոմը յարգանքի առարկայ է: Աշխարհիկ խանութներից գնուած եւ Եկեղեցի բերուած մոմն այլեւս զօհաբերութիւն չէ:

❖ Եկեղեցում իւրաքանչիւր անդամին խրախուսուում է պաշտամունքի վայր մտնելիս գնել փոքրիկ նուիրաբերական մոմ, վառել այն եւ տեղադրել աւազատեղի մէջ: Կիրակի օրերին, եթէ ցանկանում էք մոմ վառել, ցանկալի է Պատարագից առաջ գալ Եկեղեցի: Տաւալի է տեսնել, թէ ինչպէս այն անձերը, որոնք եկել են Եկեղեցի ուշացած, երբ ամենակարեւոր եւ հանդիսաւոր պահերին ամէն ոք եւ ամէն ինչ սարսում ու դողում է Աստծու ներկայութեան եւ զօրութեան ահից, խախտելով Եկեղեցում վարուելակերպի պարկեշտութիւնը, շեղում են միւս հաւատացեալների ուշադրութիւնը: Եթէ ինչ-որ մէկն ուշանում է արարողութիւնից, թող սպասի նրա աւարտին, իսկ յետոյ, եթէ նման ցանկութիւն ունի, թող մոմ վառի՝ չշեղելով ուրիշների ուշադրութիւնն ու չխախտելով Եկեղեցական

արարողակարգի վայելչութիւնը: Նրանք, ովքեր եկել են Եկեղեցի, ցանկալի է, որ մոմեր դնեն արարողութիւնից առաջ: Լաւ չէ Եկեղեցու արարողակարգը խախտել՝ ծիսակատարութեան ժամանակ մոմեր անցկացնել՝ շեղելով երկրպագուների ուշադրութիւնը: Այդ պարագայում, ուշացողները թող մոմ վառեն արարողութեան աւարտից յետոյ:

❖ Եկեղեցում մոմավառութեան վերաբերեալ մի քանի սխալ պատկերացումներ կան, որոնց մասին մենք պետք է տեղեակ լինենք: Ոմանք ասում են, թէ պետք է իւրաքանչիւր ողջի եւ մահացածի համար առանձին մոմ դնել: Այս սխալ պատկերացումն ուղղելը կարող է նշանակել, որ Եկեղեցին աւելի քիչ եկամուտ կունենայ մոմերի վաճառքից: Երբ մոմ ենք վառում, մենք կարող ենք մէկ մոմով անսահմանափակ յիշատակել ե՛լ ողջերին, ե՛լ մեռեալներին: Կարիք չկայ տարբեր մոմեր վառել՝ աղօթելու ողջերի եւ մահացածների համար: Աստծու համար բոլորն էլ կենդանի են (տե՛ս Դուկ. 20, 38): Ոմանք էլ ասում են, թէ իւրաքանչիւր մոմ ներկայացնում է մէկ անձ: Մենք կարող ենք անսահմանափակ թուով անուններ ունենալ ցանկացած մոմի համար: Ամեն մի անձի համար առանձին մոմ օգտագործելու կարիք չկայ (անկախ նրանից ողջ է թէ մահացած):

Ինչպէս տեսանք, մոմավառութիւնը հոգեւոր շատ իմաստներ ունի: Նրա լոյսը աստուածային լոյսն է, որը Տէր Յիսուս բերեց աշխարհ: Մեղքի եւ տգիտութեան մեջ գտնուող մարդկանց կեանքը խաւար է, որը ցրելու է Փրկիչը: Մոմն իր լոյսի փայլով քշում է շուրջը գտնուող

մեղքի եւ տգիտութեան խաւարը: Ուստի, մոմը խորհրդանշն է այն բանի, որ մարդը զղջում է իր մեղքերի համար եւ պատրաստ է հնազանդուելու Աստծուն:

Քրիստոսի հետ հոգեւոր ճանապարհորդութեամբ մեր կեանքի բոլոր օրերը պարտ ենք դարձնել նոր, որպէսզի մեր կեանքով լոյսի մի ճառագայթ դառնանք խաւարի մէջ խարխափող մարդկութեան համար: Այսպիսով, ընդունենք Քրիստոսի լոյսը մեր սրտերում եւ ամէն օր համարձակ ու քաջաբար կրենք այն: Թող դա միսիթարի մեզ, երբ մենք միայնակ ենք, վիրաւորուած կամ ինչ-որ կերպ թուլացած. եւ թող այն լուսաւորի մեր ճանապարհը դէպի տուն եւ օգնի մեզ, երբ դրա կարիքն ունենք:

WHY DO WE LIGHT A CANDLE IN THE CHURCH

The ritual custom of lighting a candle in the Church has reached us since the initial period of the Church's formation. The origin of candle lighting dates to the times of the Old Testament. At that time, pure oil of pressed olives was burned to provide constant light and ***"to keep the eternal flame"*** (Ex. 27, 20, 40:24-25) in the Temple. In the Old Testament, when the first Temple of God was built on earth, the ceremonies took place with candelabra, candleholders, lamps, or lanterns. God commanded Moses, ***"Command the sons of Israel that they bring you clear oil from beaten olives for the light, to make a lamp burn continually. Outside the veil of the testimony in the tent of meeting, Aaron shall continually keep it in order from evening to morning before the Lord; it shall be a permanent statute throughout your generations. He shall continually keep the lamps in order on the pure gold lampstand before the Lord."*** (Lev. 24:2-4)

The theme of light runs through the entire Bible. From the beginning of the Old Testament worship, specially prepared lamps became necessary for the Tabernacle and the Jerusalem Temple. God, Himself ordered the candlesticks to be placed on the Tabernacle. ***"Bring in the lampstand and set up its lamps... Then he placed the lampstand in the tent of meeting, opposite the table, on the south side of the Tabernacle... And***

he lighted the lamps before the Lord, just as the Lord had commanded Moses. (Ex. 40:4-5, 24-25). *“They burn to the Lord the golden lampstand with its lamps is ready to light every evening.”* (2 Chr. 13:11) All the symbols of the Old Testament point to Jesus. Following the example of the Old Testament Temple, candlelight was undoubtedly included in the New Testament Church. Lamps and candles are lit during all church ceremonies. Apostle Paul emphasizes its sanctity by saying. *“For a tabernacle was equipped, the outer sanctuary, in which were the lampstand, the table, and the sacred bread; this is called the Holy Place.”* (Heb. 9:2) The Acts of the Apostles mentions the lighting of lamps in the Church during the services in the time of the Apostles. In Troas, where the followers of Christ gather on the first day of the week (Sunday) to break and celebrate the Holy Eucharist *“because there were many lamps in the upstairs room where we were gathered together.”* (Acts 20:8) This refers to many lamps means that they were used not only for illumination but for their spiritual significance. The ritual of the New Testament was gradually formed in the Church. The canon of the Church affirmed the use of lanterns (including candles) during the Divine Liturgy and other ceremonies of the daily schedule.

The Fathers of the Church also referred to the spiritual significance of candle lighting. The famous early Christian theologian Tertullian writes, “We never hold a service without candles, yet we use them not just to

dispel night's gloom we also hold our services in daylight but to represent by this Christ, the Uncreated Light, without Worn we would in broad daylight wander as if lost in darkness." (Works, 3rd ed., Kyiv, 1915, p.76.)

In response to the accusations of schismatics who scolded the believers for lighting candles in the Church during the day, the Blessed Jerome wrote in the 4th century, "In all the Eastern churches, candles are lit even during the daytime when one is to read the Gospels, in truth not to dispel the darkness, but as a sign of joy... in order under factual light to feel that Light of which we read in the Psalms, ***"Your word is a lamp to my feet, and a light to my paths*** (Ps. 118:105)." (Works, part IV, 2nd ed., Kyiv, 1900, pp.301-302)

In response to the accusations of schismatics who scolded the believers for lighting candles in the Church during the day, the saint also says, "In all Eastern churches, during the reading of the Gospel, candles are lit not only to spread light and dispel gloom but also to proclaim personal joy."

Lit candles, torches, and candlesticks have a special symbolic and spiritual significance in the Armenian Church. Candlelighting is a pious Christian practice. It is imbued with a deep meaning and is inseparable from the divine services and holiness of the Church. By lighting a candle, every Christian is in closer contact with the Church, more practically participating in the Church services and invisibly warming his or her soul with the visible light of the candle. We must understand that a man's immortal soul resides in man's mortal body. The

immortal soul cannot be indifferent to the body's pious actions. As the body bows down, the soul bows down with it and becomes obedient. As humans, we need to see, feel, and hear the ringing of bells and the smell of incense. And from each icon, the Savior Himself, the Mother of God, and all the saints mysteriously look at us. We look at their holy images, like two worlds facing each other: the inhabitants of the Kingdom of God and us sinners. Therefore, as a corporeal creature, man often needs to express his religious feelings through some physical action. One of the forms of spiritual expression is lighting candles, kissing the Holy Book or the cross, and making the sign of the cross. However, what is important here is not the formal side of the action but what a person feels while performing it.

Thus, candles and lamps are lit at all Church services with various spiritual and symbolic meanings. For it is God Who said, ***“For God, who said, “Light shall shine out of darkness,” is the One who has shone in our hearts to give the Light of the knowledge of the glory of God in the face of Christ.”*** (1 Cor. 4:6)

Now let's see what the spiritual and symbolic meanings of lighting candles in the Church are:

❖ The consultation of light is of great importance in the Church. First, the candle, the lamp, the lantern, and the candelabrum are symbols of God's presence. ***“For You are my lamp, Lord; And the Lord illuminates my darkness.”*** (2 Sam. 22:29) Job said, ***“When His lamp***

shone over my head, and by His light, and by His light, I walked through darkness.” (Job 29:3) The separation of light from the darkness was one of the first acts of creation. The saints talked a lot about the symbolic significance of the church candle. According to the tradition of the Church, the light symbolizes Christ. ***“I am the Light of the world; the one who follows Me will not walk in the darkness but will have the Light of life.”*** (Jn. 8:2) The Lord is the Light of the world, and without Christ, we wander in darkness, even in the light of day. At the end of time, when the story of salvation is finished, God Himself will be the Light of the new creation. ***“And the city has no need of the sun or the moon to shine on it, for the glory of God has illuminated it, and its lamp is the Lamb.”*** (Rev. 21, 23)

❖ The burning light also symbolizes the Holy Trinity. “God from God, Light from Light...” (Nicene Creed). “O Light! Divine and one indivisible Holy Trinity...” (O Light! Creator of light, Sunrise Hour)

❖ A burning light defines life. In the history of creation, God said, ***“Let there be light.”*** (Gen. 1, 3) Life began with His light. The burning candle represents the believer’s life, from birth to death. It also represents the inner flame of love and devotion to God. A Christian should burn like a candle before God, and his whole being should gradually burn with the flame of divine love and thus mark the end of his earthly life. And here again, there is a bilateral discussion. Candle lighting gives warmth to the believer. This is the warmth of the

Creator's love for His creation and our prayer to Him. The candle is a soft material that symbolizes our submission and obedience to God's will and willingness to change our life. Burning candle turns into fire, and under the light and warmth of Divine love, we can reach a completely new, inexplicable state of holiness.

❖ Church candles, lamps, and lanterns are a source of bright light. Besides their practical purpose, Church candles, lamps, and lanterns symbolize the spiritual height of hope, thanks to which the light of faith shines on the whole world. The separation of light from darkness was one of the first acts of creation. At the end of time, when the story of salvation is finished, God Himself will be the Light of the new creation (Rev. 21, 23). Just as burning candles illuminate the surroundings, a Christian, guided by the message of Jesus, ***"You are the light of the world"*** (Matt. 5:14), strives to illuminate his surroundings by living a true, Christian life. ***"Nor do people light a lamp and put it under a basket, but on the lampstand, and it gives light to all who are in the house. Your light must shine before people in such a way that they may see your good works and glorify your Father who is in heaven."*** (Matt. 5:15-16) The light in the world can be as small as the brightness of a distant star or as bright as a great star. Remember that darkness diminishes every time we bring it light and that light spreads everywhere. ***"No one lights a lamp and puts it in a place where it will be hidden, or under a bowl. Instead, they put it on its stand, so that those who come***

in may see the light." (Lk. 11:31, Mk. 4:21-23, Matt. 5:15) Christians are the precious light of Christ. Of course, they need protection; just as a lantern protects the candle, it is bold and unstoppable. ***"The spirit of a person is the lamp of the Lord, searching all the innermost parts of his being."*** (Prov. 20:27) We are the little signs of light; those little rays of love, hope, joy, and gratitude are sent into the world to do good and to remind the world of the All-Knowing Light. Candlelight reminds us of the Unfading Light, which rejoices the souls of the righteous who have pleased God in the Kingdom of Heaven.

❖ The Church is the house of God, and by lighting a candle there, we illuminate the temple of the Lord. We believe that Christ illuminates the temple of our soul with His life and His living Light so that we will never be sons of darkness but by the will of Jesus, sons of Light. A believer does not exist without symbols, just as washing water is necessary to be cleansed from Adam's sin, just as the setting of the Lamb of Salvation is necessary to be freed from sins. So, the candle is the mysterious presence of our Savior's Light in our outer and inner life.

❖ The burning candles express the worshippers' adoration and love for God, their sacrifices to Him, and at the same time, their joy in the spiritual triumph of the Church. The burning candles express believers' joy and the Church's spiritual victory.

❖ The burning candle symbolizes the origin of the knowledge of God's glory in the hearts of believers,

“for God, who said, “Light shall shine out of darkness,” is the One who has shone in our hearts to give the Light of the knowledge of the glory of God in the face of Christ.” (2 Cor. 4, 6)

❖ The regularly arranged candleholders and candles on the altar symbolize the chariot of fire and horses of fire seen in the cloud of light that takes the prophet Elijah to heaven (2 Kings 2, 11).

❖ The light of the burning candles on the altar also contains the secret of the execution of the judgment by fire at the end of the world and the punishment of evil. For example, the prophet Elijah brought fire down from heaven and destroyed the two captains and their fifty soldiers who came to arrest him (4 Kings 1:1-11).

❖ The light and flame of the candle burning in the Church represent God’s presence and power, like the pillar of fire that guided the children of Israel (see Exodus 13, 21).

❖ The burning candles on the candleholders in the Church symbolize the thorn bush, which was burning but did not burn, and in which God appeared to Moses (Exodus 3, 1-15). The burning bush was especially the prototype of the Mother of God.

❖ A burning candle symbolizes a person’s involvement in the divine light, which testifies to their faith and belonging to the divine light. The candle, being pure, soft, delicate, and emitting a pleasant fragrance, is a symbol of the Christian soul, cleansed of sins, submissive to the holy will of God, and adorned with

spiritually fragrant virtues. ***“The light of the righteous will be bright forever, but the light of the wicked will be extinguished.”*** (Prov. 13, 9)

❖ The burning candle represents the person praying. The candle’s light symbolizes the bright, joyful, warm, and heartfelt prayer to God. It symbolizes our prayers before the Lord, the Mother of God, the saints of God. The candle’s flame rises in any position, just as our prayers rise to God. A burning candle can express our sincere requests or gratitude to the Lord and for saints to intercede for us. The flame always goes up, no matter how the candle is tilted. The candle’s flame during worship also means that the heart of the person praying is burning with love for God. Therefore, the more divine light there is, the more solemn the church feast and our joy will be.

❖ Candle lighting creates a mysterious and impressive scene. The numerous candles burning in front of the images of the saints seem to be the souls of the believers standing before God, burning with divine love, and always striving upward like the flame of a candle with luminous mysteries.

❖ The burning candle represents our desire to remain in God’s fellowship as we carry out our daily Christian duties at Church, home, and work. Christ, the Source of Light, comes to us and is always present to strengthen, instruct, inspire, and give us hope.

❖ Patriarch of Jerusalem, St. Sophronius, wrote in the 7th century, “The candleholders and candles rep-

resent the Eternal Light, as well as the light reflected from the righteous.” The burning flame of the candle also symbolizes eternity. The Light of Christ will never be extinguished as long as we live with faith, believing without a doubt that darkness will never overcome us.

❖ Following the example of the oil-bear women, we light the lamp of light so that we can once again witness the Resurrection of Jesus and reflect His glory in our lives. We are illuminated by hope and the light of the resurrection, for which we live, crowning our life with the new life of resurrection. The Resurrection of Christ is the light that comforts and guides us through all our trials and tribulations. During ritual ceremonies, two candle holders stand on either side of the priest or the deacon reading the Gospel, symbolizing the two luminous angels announcing the Resurrection of Jesus. ***“And saw two angels in white, seated where Jesus’ body had been, one at the head and the other at the foot.”*** (Jn. 20, 12) This reminds us of the following Psalms: ***“Your word is a lamp to my feet and a light to my path”*** (Ps. 119:105) and ***“The commandments of the LORD are radiant, giving light to the eyes.”*** (Ps. 19:8)

❖ Candlelight symbolizes the purity and innocence of those who light candles. The candle is lit as a sign of repentance, steadfastness, faithfulness, and God’s continuous willingness to fight. We must reject and stay away from the darkness of sin because where the darkness of sin spreads, the fire of Christ’s faith and love is extinguished. Therefore, burning a candle symbolizes

the fact that a person, burning like a candle, repents for his sins and is ready to obey God.

❖ Candlelighting symbolizes the mysteries of Christmas Eve and Easter Eve. For these mysteries to regain meaning, we must rekindle the fire of Christ's faith and love in our hearts. By lighting a candle, we declare that just as the light of the Bethlehem star led the Magi to the true Light, the Child Jesus, it may lead us to the world's Savior. With its glow, the candle drives away the surrounding darkness. Jesus dispelled the darkness of sin. Candlelight symbolizes the light and warmth of our hearts toward God. Burning a candle or turning a candle into a fire means deification. It means transforming an earthly person into a new creature by the action of fire and the warmth of God's love and grace. The candle's flame symbolizes the divine light that Jesus brought into the world. Church figure and historian of the 3rd-4th centuries Eusebius of Caesarea records, "During the celebration of Easter, believers light such a quantity of candles that the night turns into day. There were candles, the size of which looked like real pillars." (https://www.tertullian.org/fathers/eusebius_on_easter.htm)

Each believer present at the Easter Vigil is given a lighted candle to take home. It will remind him of the need to keep the fire of his faith burning. By lighting the candle, we confess that we are persons enlightened by Christ, and we accept Christ not only as the light of the world but also as the light of our life.

❖ Candles are placed for both health and peace. A candle is placed "for repose" to honor the good memory

of the deceased who have gone to another world. Candles are lit on various occasions as a sign of gratitude for something, to help when making a difficult decision, before a serious journey, to prepare for danger, etc. Candles are lit on the altar in sanctuaries to signify the Lord's presence during the Holy Eucharist and to call for reverence and respect from the faithful. A burning candle is a visible sign that expresses intense love and goodwill towards the one for whom the candle is lit. And the candles have no meaning without such love and goodwill. Therefore, putting a candle formally and with a cold heart is impossible. One should not light a candle with a cold heart as a formality. External action should be accompanied by prayer, even in the simplest words.

❖ Our lighted candles are a sign of His divine splendor, Who comes to expel the dark corners of evil and illuminate the entire universe with the brilliance of His eternal light. The flame of the burning candle symbolizes the flame that will go before the Lord during the Second Coming of Christ to illuminate the saints and the pious and condemn the wicked and unbelievers to eternal fire with the devil. Our candles show how bright our souls should be when we meet Christ. At the end of the "Presentation of the Lord to the Temple" vigil service, the festive "Andastan" is performed, during which the four origins of the world are blessed. The "Andastan" is followed by the candle blessing ceremony. Bonfires are lit in the courtyards of the churches, with the fire taken from the church candles as a symbol of the

light of Christ. According to St. Grigory of Datev, fire has the following advice. “Just as the people went out to meet Him with torches and candles during the offering of the Lord to the temple, we also light fire and torches in the same way and make the prelude to the coming of the Lord. We ask for the fire of God’s love by lighting the candle. The pagans offered God’s honor to fire, but we, as servants of Christ, bring fire to serve Him.” (<https://www.kantsasar.com/news/14860-2/>)

❖ Candlelight expresses the flame of our love for the Lord, Mother of God, angels, and saints. Candles are lit before the shrines of saints, showing our dedication and reverence to those who deserve our adoration and gratitude. The candles lit in front of the images of the saints remind us that the saints were light to people in their time. They have burned and consumed like a candle to enlighten people. Putting a candle before the icons is good, but offering the fire of love to God and our neighbor is better. It is good to have both at the same time. If a person lights a candle but does not love God and his/her neighbor, his/her offering to God is in vain.

❖ The sandbox is placed for candles in front of the icons, keeping the candles burning for a long time, prolonging and strengthening the individual prayer together with the prayers of other believers. Looking at the burning candle pile in a church can be quite moving because even when you pray and leave, your prayers remain in the Church, and others can pray over those candles later. This creates a collective spirit of prayer for

the whole Church, which is encouraging, enriching, and empowering.

❖ A candle is dead and dark without fire, as ***“Faith without works is dead.”*** (Jam. 2, 26) Just as the candles are not lit without purpose, faith, and work are useless without a holy purpose. The one who has faith and does good for God’s love is worthy of God’s Kingdom and forgiveness of sins. The burning candle symbolizes our prayer and mercy, which we offer to Christ with our hands. It symbolizes our salvation because the candle contains three things: a flame, wax oil, and a wick.

Similarly, we also need three things for our salvation. First is true faith, which is symbolized by the wax oil. Second are good deeds, which are symbolized by the flame. And the third is a true and holy purpose, which symbolizes the mission and the fact that we do every good deed for the love of God and not just for show. Just as a burning candle is different from a dead candle, living faith is different from dead faith because the light comes from a burning candle and bitter smoke from a dead one. In the same way, the light of truth emerges from living faith, illuminating the path of people.

❖ It should be remembered that candle lighting is not one of the Councils of the Church, which are seven: Baptism, Sealing, Penance, Communion, Crown, Last Anointing, or Order of the Sick, and Ordination. Therefore, if we enter the Church several times a year, light candles abundantly, and leave, continuing our worldly life until the next such visit, then candle lighting

cannot have any value from a spiritual point of view. Many people enter the Church to “light a candle.” Lighting a candle is good but not required at the liturgy. Our participation in the Holy Liturgy is the most important. Although lighting a candle is a step of faith, if a Christian lights a candle in the Church but does not pray, it is the same as incense without smell or salt without taste. A candle will not pray for us or replace our supplications to God. Therefore, let’s not be satisfied with just lighting a candle, but let’s participate in the most important thing - Divine Liturgy and Liturgy of Hours.

❖ Candle lighting is a modest fundraiser because, with the money we give for the candle, the Church covers its various expenses and maybe implements charity projects. Buying a candle in the Church is a small sacrifice to God, according to the hard work and ability of everyone who comes to the Church. May the union of our spiritual efforts and this unique earthly sacrifice bring us and the Creator joy.

❖ The candle’s size or quantity is unimportant because the Lord looks at the tendency and disposition of the human heart. Material support in the form of a candle pleases God, but burning one’s heart is more important for the Lord than lighting a candle. It should be remembered that spiritual life should not be limited by placing candles near icons. The goal of a Christian’s life is to obtain the grace of the Holy Spirit through

repentance, purification from passions through prayer, and abstinence.

❖ You can give the candle to the attendant and ask them to light it later. If there is no free space to place the candle, you do not have to extinguish the others to place your candles. Also, you should not be sad and upset if the attendant puts out your candle to put another or puts away the unburnt candle at the end of the service. The All-Seeing and All-Knowing God has already accepted your sacrifice.

❖ The candles should not be lit mechanically or spontaneously but with awareness and a feeling of love in the heart of the person in front of it. Buying a candle in the Church becomes your voluntary sacrifice, a symbol of your faith and love. Therefore, lighting a candle is a part of the service; it is an offering of our person to the Lord God. And just as one cannot violate the order of the Church with unworthy, restless behavior, one cannot create confusion by carrying the candle throughout the temple during worship.

❖ It is advisable to buy candles only in the Church where you have come to pray. The candle itself does not pray for us or on our behalf. The candle is only a reminder to fuel us with a life of prayer that takes place in our hearts. It is not a way to light the temple. It is the embodiment of the small sacrifice that burns in the Church. For the believer, the candle bought in the Church is an object of respect. A candle bought from

secular shops and brought to the Church is no longer a sacrifice.

❖ At the Church, each member is encouraged to purchase a small votive candle upon entering the place of worship, light it, and place it in the sandbox. If you want to light a candle on Sundays, you should attend Church before Holy Badarak begins. It is unfortunate when people come to the Church late. At the most important and solemn moments during Badarak, the faithful should not intentionally or unintentionally distract other faithful while lighting their own candles.

❖ We should be aware of several misconceptions about candle lighting in the Church. Some say lighting a separate candle for the living and the dead is necessary. Correcting this misconception may mean the Church would have less income from candle sales. When we light a candle, we can commemorate both the living and the dead (unlimited names) with one candle. There is no need to light different candles to pray for the living and the dead. For God, everyone is alive (see Luke 20, 38). Some say that each candle represents one person. We can have an infinite number of names for any candle. There is no need to use a separate candle for each person (whether alive or dead).

As we have seen, candle lighting has many spiritual meanings. The candle symbolizes that a person repents for his or her sins and is ready to obey God. His light is the divine light that Lord Jesus brought into the world. The life of people in sin and ignorance is a darkness that the Savior will dispel. The candle drives away the darkness of sin and ignorance with its light.

Through our spiritual journey with Christ, we have made all the days of our lives a new debt so that with our lives, we can become a ray of light for humanity struggling in the darkness. So, let's accept the light of Christ in our hearts and carry it boldly and courageously every day. May it comfort us when we are lonely, hurt, or in some way weak, and may it light our way home and help us when we need it.

